

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume : 1
Sayı / Issue : 1
Güz / Autumn 2017

ISSN: 2602-2966

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Süreli Yayıncıdır
Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review Published
Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ - ESTABLISHMENT
2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ
Cilt: 1 Sayı: 1 GÜZ/2017 ISSN: 2602-2966

**Gazi Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Adına Sahibi**
Prof. Dr. İbrahim USLAN
Gazi Üniversitesi Rektörü

Kurucu

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Sinan DEMİRTÜRK

İngilizce Editörü

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Sekreteryä

Döndü AKIN

Stajyer Öğrenci

Manolya PAKER

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Can ÖZÇİÇEK

Baskı ve Cilt

Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Sertifika No

0105846

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Gazi Üniversitesi Asya Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi
Gazi üniversitesi Rektörlük Kampüsü
06500 Teknikokullar/ANKARA / Tel:0312-2023787
E-Posta: asyam@gazi.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.gazi.edu.tr
E-dergi: asyaarastirmalari.gazi.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Gazi Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES
Volume: 1 Issue: 1 AUTUMN/2017 ISSN: 2602-2966

On Behalf Of Gazi University,
Center Of Asian Studies
Prof. Dr. İbrahim USLAN
Rector of Gazi University

Founder
Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editors
Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Desk Editor
Dr. Sinan DEMİRTÜRK

English Editor
Dr. Oğuzhan BİLGİN

Secreteria
Döndü AKIN

Student Inturn
Manolya PAKER

Cover and Page Design
Can ÖZÇİÇEK

Printing and Binding
Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Certificate No
0105846

Correspondence and Communication
Gazi University Asian Studies Application and Research Center
Gazi University Main Campus
06500 Teknikokullar/Ankara/TURKEY / Tel:+ 90-312-2023787
E-Mail: asyam@gazi.edu.tr / **Web Site:** asyam.gazi.edu.tr
E-Journal: asyaarastirmalari.gazi.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies can not be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Gazi University can not be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hiroaki HUZIE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M.Öcal OĞUZ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Patrik K.MEYER Universitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University/ABD
Prof. Dr. Varis ÇAKAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Gazi Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Giray FİDAN Gazi Üniversitesi/Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Dr. Kim HYUN –Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Behruz BEKBAİY Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/ Ukrayna

Bu Sayının Hakemleri/Referee Of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN
Prof. Dr. Üçler BULDUK
Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU
Doç. Dr. Erdal AKSOY
Doç. Dr. Erdinç YAZICI
Doç. Dr. Giray FİDAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim, İnsan Unsuru <i>The Elements of Nature, Climate and Human in Ancient Central Asia</i> Prof. Dr. Salim KOCA	1
Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-ev ve Demir <i>The Horse, Nomadic Dwelling and Iron in the Context of the Steppe Culture</i> Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	19
Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler <i>The New Silk Road Project: Expectations, Problems and Truths</i> Prof. Dr. Varis ÇAKAN	35
<i>The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture</i> Dr. Oğuzhan BİLGİN	53
Çin İstihbaratı; Deskriptif Bir Bakış <i>Chinese Intelligence: A Descriptive View</i> Arş. Gör. Kadir Ertaç ÇELİK	67
Türkmenistan’daki Sivil Savaş <i>Civil War in Turkmenistan</i> G.İ. KARPON. Çeviren/Translator: Gurbangeldi GUTLIYEV	75
Uluslararası Hukuk Bakımından Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Politikasına Bir Bakış <i>In terms Of International Law; An Overview Of China’s Politics on the Uyghur Autonomous Region</i> Manolya PAKER	93
TANITMALAR / REWIEWS	
ÜLKE TANITIMI: Geçmişten günümüze Çin <i>Country Presentation: From Past to Present China</i> Prof. Dr. Varis ÇAKAN	111
KİTAP TANITIMI: Nobel İktisat Ödüllü Ronald Coase ve Ning Wang’ın Kaleminden “How China Became Capitalist? Çin Nasıl Kapitalist Oldu?” İsimli Eser Üzerine <i>Book Introduction: “How China Became Capitalist?” by Awarded the Nobel Prize Ronald Coase and Ning Wang’s</i> Arş. Gör. Yasemin İŞİK	131
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin 2017 Yıllık Faaliyetleri 2017 <i>Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center</i> Volkan TİRYAKİOĞLU	139

SUNUŞ

Gazi Üniversitesine bağlı olarak 2011’de kurulan ve Orta Doğu ve Orta Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak faaliyet gösteren merkezimiz görülen lzüm zerine 30 Temmuz 2017’de Resmi Gazete’de yayımlanan yeni yönetmelik ile *Asya alışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi* adını almış ve çalışmalarına devam etmektedir. Merkezimiz Asya sınırları içinde yer alan tüm bölgelere yönelik araştırmalar yapmak, Asya lkelerinin çeşitli üniversitelerinde faaliyet göstermekte olan araştırma ve uygulama merkezleri ile birlikte araştırma ve geliştirmeye yönelik projeler üretmek, yürütmek ve uygulamak, niversite çatısı altında faaliyet göstermekte olan tüm sosyal ve beşeri bilimler bölümlerine çalışma alanlarıyla ilgili kaynak temin etmek ve akademik destek vermek, Asya lkelerindeki benzer araştırma kurumları arasında disiplinler arası bir yaklaşımla araştırma yapmak, Asya ile ilgili tarihi ve güncel olayları akademik bir bakış açısıyla değerlendirerek kamuoyuna takdim etmek, güncel bilgileri toplayarak değerlendirmek, uygun görülen araştırma sonuçlarını ve uzmanlar tarafından hazırlanan güncel raporları Türk ve dünya kamuoyuyla paylaşmak suretiyle Türkiye ile Asya lkeleri arasında karşılıklı güven duygularını geliştirmek, ortak tarihi miraslarımıza birlikte sahip çıkmak, ve korumak amacıyla hareket eden merkezimiz, Asya ile ilgili düzenli olarak yapmakta olduğu uluslararası kongreler, sempozyumlar konferans ve panelleri sürdürmekle birlikte Asya’nın tarihî, coğrafiyası, kültürü ve arkeolojisi gibi tüm sosyal ve beşeri bilim alanları ile ilgili konuların araştırıldığı, tartışıldığı ve analiz edildiği *Gazi Üniversitesi Asya Araştırmaları* adlı Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi çıkarmaya karar vermiş ve elinizdeki bu Gz 2017 sayısıyla yayın hayatına başlamıştır.

Geçmişten günümüze kadar Asya ile ilgili olarak yazılan kaynaklardan, arkeolojik bulgulardan ve doğrudan ana kaynakların işığında yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle Asya’daki devletler ve akraba topluluklarının tarihini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, tarihi süreç içinde dünya medeniyetlerine katkılarını, Asya’daki millet ve toplulukların dünyanın diğer kıtalarındaki milletler ve topluluklar ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan tarihi ve güncel sorunları bilimsel yöntemlerle inceleyerek çözüm yollarını ortaya koyan makalelere, her sayıda bir Asya lkesi ile Asya ile ilgili olarak neşredilen uluslararası ne sahip bir kitap tanıtımına yer vereceğimiz dergimiz şuan için yılda iki defa yayınlanan uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.

İlk sayımızda Prof. Dr. Salim KOCA’nın kaleme aldığı “*Eski Orta Asya’da Tabiat, İklm, İnsan Unsuru*” başlıklı makalesine, Prof. Dr. İlhami DURMUŞ’un kaleme aldığı “*Bozkır Kültür evresinde At, Gcer-ev ve Demir*” başlıklı makalesi, Prof. Dr. Varis ÇAKAN’ın kaleme aldığı “*Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler*” başlıklı makalesi, Dr. Oğuzhan BİLGIN’in kaleme aldığı “*The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture*” başlıklı makalesi, Araştırma Görevlisi Kadir Erta ÇELİK’in kaleme aldığı “*Çin İstihbaratı; Deskriptif Bir Bakış*” başlıklı makalesi, G.İ.KARPOV’un kaleme aldığı ve 1919-1920 yıllar arasındaki Türkmenistan’daki iç savaşın konu edildiği

“Türkmenistan’da Sivil Savaş” başlıklı makalesi ile Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencisi Manolya PAKER’in kaleme aldığı *“Uluslararası Hukuk Bakımından Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Politikasına Bir Bakış”* başlıklı makalesi yer almaktadır. Kıymetli zamanlarını ayırıp makale göndermek suretiyle dergimizin ilk sayısına katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarına huzurunuzda teşekkür eder ve dergimize katkı sağlamaya devam etmelerini istirham ediyoruz.

Dergi editörlüğü olarak dergimizin her sayısında bir Asya ülkesine ağırlık vermeyi ve o ülkeyi tanıtmayı düşündük ve bu ilk sayımızda 21.yüzyılın en büyük ekonomik ve kültür projesi olan Yeni İpek Yolu Projesi’nin mimarı ve lokomotif gücü olan Çin ile ilgili makalelere ağırlık verdik ve ülke olarak da Çin’i tanıtmaya çalıştık.

Bu vesile ile değerli bilim insanlarının ve okuyucularımızın yayın hayatına yeni başlayan Gazi Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi’ne katkılarını bekler, birbirinden kıymetli yazar ve saadetler getirmesini dileriz.

Editörler Kurulu

PRESENTATION

Established in 2011 in the Gazi University and operating as Research and Application Center for Middle East and Central Asia Studies has decided to implement the new regulation published on the Official Journal on July 30, 2017 and continues to work as the *Asian Studies Application and Research Center*. Our Center conducts research on all regions within the Asian borders, produces, conducts and implements projects for research and development together with research and application centers operating in various Universities of Asian Countries and works with all the social and human sciences departments operating with the universities to provide relevant resources and academic support, to conduct research among similar research institutions in Asian countries through an interdisciplinary approach, to evaluate the historical and current incidents related to Asia with an academic view, to present it to the public, to collect and evaluate current information so our center has decided to publish "*Gazi University The Journal of Asian Studies*" the International Journal of Social Sciences has started publishing this issue in Fall 2017.

We publish our articles with the history, political, social, economic and cultural life of Asia's states and relatives in Asia, their contributions to the world's civilizations and Asia in the historical process, through the use of research sources made from the past to the present in relation with Asia through archaeological finds and direct research of the main sources. We publish promotion of a book with an international reputation about Asian country by examining the relations between nations and communities in the world and their historical and current problems through scientific methods. This journal is an internationally recognized scientific journal published twice a year.

The articles of this first issue are, "*Nature, Climate, Human Element in Ancient Middle Asia*" by Prof. Dr. Salim KOCA, "*The Horse, Nomadic Dwelling and Iron in the Context of the Steppe Culture*" by Dr. İlhami Durmuş, "*New Silk Road Project: Expectations, Problems and Truths*" by Varis ÇAKAN, "*The Analysis Of The Constitutional Amendments And Discussions On The 2017 Presidential System Referandum As An Example For The Problems Of Turkey Political Culture*" by Dr. Oğuzhan BİLGİN, "*China Intelligence: A View of Deskriptive*" by Research Assistant Kadir Ertaç ÇELİK, about civil war in Turkmenistan between 1919-1920 "*Civil War in Turkmenistan*" by G. İ.KARPOV, "*In terms Of International Law; An Overview Of China's Politics on the Uyghur Autonomous Region.*" by the student of Gazi University International Relations Department Manolya PAKER. We would like to thank you precious scientists who contributed to the first issue of our journal by posting precious time and posting articles, and we would like to ask you to continue contributing to our journal.

As editors of the journal, we decided the emphasis of an Asian country in every issue and to introduce that country and we have focused on the articles about China which is the architect and locomotive power of the New Silk Road Project which is the biggest economic and cultural project of the 21st century. We also introduced the China.

We hereby invite the precious social scientists, academics and readers to Gazi University Journal of Asian Studies, which has just started publishing life, and we wishes to bring precious writers.

Editors Board

ESKİ ORTA ASYA'DA TABİAT, İKLİM VE İNSAN UNSURU *The Elements of Nature, Climate and Human in Ancient Central Asia*

Salim KOCA*

Özet

Türkler hiç kuşkusuz tarihin tanıdığı en eski ve en köklü milletlerin başında gelir. İlk yurtları, Orta Asya'da Altay ve Sayan Dağları ile bu dağların güney-batı bölgeleri idi. Onlar bu bölgelerde, Orta Asya tarihine yön veren büyük devletler kurarak tarih sahnesine çıkmışlardır.

Orta Asya'nın Tarih Öncesi devirleri M.Ö. 5000 yıllarına kadar geriye gider. Bu devir Yontma Taş Devridir. Rus arkeologları, "Anav, Kelteminar, Afanesyovo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taştyk" gibi yerlerde ortaya çıkardıkları buluntular ve kalıntılar, Türklerin Orta Asya kültür tarihinde ne kadar büyük rol oynadıklarını bize açık bir şekilde göstermiştir.

Jeopolitik Tarih Anlayışına göre, coğrafya ve iklim, kültürlerin doğuşunda ve gelişmesinde başlıca rol oynar. Başka bir deyişle, her kültür, içinde doğduğu coğrafyanın ve iklimin damgasını üzerinde taşır. Bu duruma göre, Orta Asya'nın alabildiğine olumsuz tabiat ve iklim şartları eski Türk hayat tarzını, eski Türk karakterini, eski Türk inancını, eski Türk sanat anlayışını, eski Türk geleneklerini, kısaca eski Türk kültürünü belirleyici bir rol oynamıştır. Bilim dünyasında bu kültüre, Atlı göçebe veya Bozkır Kültürü denmiştir. Bu kültürün en önemli özelliği, gününüze kadar özü ve temeli korunmuş olan sağlam ve ölmeyen değerler yaratmış olmasıdır.

Biz bu kısa yazımızda, Orta Asya'nın tabiat ve iklim şartlarının Türklere nasıl bir hayat tarzı (Atlı-Göçebe) ve karakter kazandırmış olduğunu belirtmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Atlı-Göçebe Hayat, Türk Karakteri, Akın, Çin Seddi.

Abstract

The Turks are without doubt at the head of the oldest nations history has ever known. Their earliest homelands were the Altai and Sayan Mountains and their southwestern regions in Central Asia. They entered the stage of history here by establishing great empires that dominated Central Asian history.

The Pre-Historic periods of Central Asia go back to the years around 5000 BC. This was the Paleolithic Age. Finds and remains discovered by Russian archaeologists in sites like "Anau, Kelteminar, Afanas'ovo, Andronovo, Karasuk, Tagar and Tashtyk" demonstrate us clearly how much the Turks played a role in Central Asian cultural history.

According to the Geopolitical Understanding of History, geography and climate play the primary role in the birth and development of cultures. In other words, each culture

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. skoca@gazi.edu.tr

carries on itself the mark of the geography and climate it was born in. Thus, the extremely unfavorable natural and climactic conditions of Central Asia has played a determining role on Ancient Turkic life style, character, belief understanding of art and traditions, in short Ancient Turkic culture. This culture has been named as the Horse Nomadic or Steppe Culture in the scientific world. The most significant characteristic of this culture is that it has created sturdy and immortal values whose essence and fundamentals have been preserved up to this day.

In this short study of ours, we will try to express how the natural and climactic conditions of Central Asia have shaped a life style (Horse-Nomadic) and character for the Turks.

Keywords: *Central Asia, Horse-Nomadic Life, Turkic Character, Raiding, Great Wall of China.*

Giriş

Dünyanın en eski kıtası olan Asya, tarihî ve coğrafi bakımdan beş büyük kısma ayrılmıştır: **1. Kuzey Asya, 2. Doğu Asya, 3. Güney Asya, 4. Ön Asya, 5. Orta Asya**¹. Bunlardan **Orta Asya**; kuzeyde **Sibirya**, doğuda **Büyük Kingan dağları** (*Kadırgan Yış*), güneyde **Himalaya** ve **Hindukuş sıradağları**, batıda da **Hazar denizi** ve **Yayık (Ural) nehri** ile çevrili büyük bir ülkedir. Türklerin ilk ana yurdunun Orta Asya'da bulunduğu ve dünyanın öteki yerlerine buradan yayılmış ve göç etmiş oldukları eskiden beri bilinmektedir. Ancak, araştırmaların eksikliği ve yetersizliği yüzünden ilk ana yurdun yeri uzun süre kesin olarak tespit edilememiştir. XX. yüzyıl içinde arkeolojik buluntular, yazılı belgeler, destanlar, diller ve kültürler üzerinde yapılan yeni araştırmalarla ilk ana yurdun yeri hakkında birçok delil ortaya konmuştur. Fakat bu yer için arkeologlar, tarihçiler, antropologlar, dilciler ve kültür tarihçileri hep ayrı ayrı yerler göstermişlerdir. Bunlardan hangisinin daha isabetli ve doğru bir görüş olduğu meselesine gelince, yazılı belgelerin bilgilerini diğer belgelerin bilgileriyle destekleyen tarihçilerin görüşünün bilim dünyasında daha ağır bastığı görülmektedir. Buna göre, “Türklerin ilk ana yurdu, Altay² ve Sayan (*Kögmen yış*) dağları çevresi ile bu dağların kuzey-batı bölgeleridir. Fakat diller üzerinde yapılan mukayeseli çalışmalarla Türk anayurdunun bu bölgelerle sınırlı kalmadığı, Türklerin buradan doğuya, batıya ve güneye doğru gittikçe yayıldıkları anlaşılmaktadır. Meselâ Türkler, M.Ö. 2 bin yıllarının ortalarından itibaren Altay dağlarından Ural dağlarına ve Yayık nehrine kadar olan geniş bozkır sahaya tamamen yayılmışlardır”(Kafesoğlu, 1977: 29).

- 1 İlim dünyasında Orta Asya için bazen “**İç Asya**” (Inner/Innermost Asia, Innerasien), bazen de “**Merkezî Asya**” (Zentral Asia, Zentralasien) adları da kullanılmıştır.
- 2 Radloff'a göre, Altay adı “**al**” ve “**tayga**” sözcüklerinin birleşmesi ile meydana gelmiş bir kelimedir. “**Tayga**” sözcüğü, Altay Türklerinin dilinde “**yüksük, taşlı dağ, orman**” anlamına gelmektedir. Tayga kelimesini Altay Türklerinden alan Ruslar, bu sözcüğü daha çok kara ormanları için kullanmışlardır. Büyük ölçüde kara ormanlardan oluşan Altay bölgesinde güneş doğarken ve batarken büyük dağ silsileleri güneş ışıklarının yansımalarıyla madenî bir levha gibi parlamakta ve bütün orman âdeta kırmızı bir nurla dolmaktadır. Öte yandan başka bir görüşe göre, Altay adı, “**altın**” kelimesinden çıkmış bir sözcüktür. Zira Altay dağları ve çevresi altın, gümüş, bakır ve demir cevheri ile taşkömürü madeni bakımında son derece zengin bir bölgedir. Bugün Altay dağları bölgesinde “**Altay** (Altay Kişi), **Hakas ve Tuva**” özerk Türk idareleri bulunmaktadır.

Türklerin batıya doğru yayılmalarında Orta Asya'nın coğrafyası âdeta yön ve yol gösterici bir rol oynamıştır: Türk anayurdundan batıya doğru yayılan Türkler, Altay ve Tanrı dağlarının birbirine en çok yaklaştığı yerde batıya açılan bir düzlükle karşılaşmışlardır. Coğrafyacıların **Cungarya**, Türklerin ise **Yarış Ovası** adını verdikleri bu düzlük, tabiatın kavimlere açtığı âdeta bir kapı durumundadır. Bundan sonra **Cungarya**'nın hemen batısında ortaya çıkan **Tarbagatay** dağlık arazi ise, Türklerin önünde önemli bir engel teşkil etmemiştir. **Tarbagatay**'ı kolayca aşmış olan Türkler, **Kırgız bozkırı** veya **Turan ovası** adı verilen bugünkü **Kazak bozkırlarını** tamamen kaplamışlardır. Bu duruma göre, **Cungarya** ile **Hazar denizi** arasındaki bozkır saha Türklerin ikinci anayurdu olmuştur (Ligeti, 1986: 17).

1-) Orta Asya'nın Tabiat ve İklim Şartları

Coğrafyacıların **Kuzey Asya** adını verdikleri **Sibirya**³, **Orta Asya**'nın kuzey kısmını da içine alan geniş bir ülkedir. **Sibirya** ile **Orta Asya** arasında birini diğerinden ayıran tabii bir sınır yoktur. **Sibirya**'nın kuzeyi, her türlü bitkiden mahrum olup, yılın dokuz ayında don olarak kalan uçsuz-bucaksız tundralardan oluşur. Tundraların güneyi ise, uçsuz bucaksız ormanlı bataklıklar ve iğne yapraklı ağaçlardan oluşan **Tayga ormanları** ile kaplıdır. **Tayga ormanları**, **Altay** ve **Sayan dağları** çevresinde büyük çıkıntılar ve burunlar halinde **Orta Asya**'nın bozkır sahasına doğru uzanırlar. **Yakut (Saha/Saka=kişi, insan)** Türklerinin dışında **Türk topluluklarından** hemen hemen hiçbirisi bu ormanlık bölgeye girmemiştir. Esasen ormanlık yerler Türklerde boğulma hissi yaratıyordu. Üstelik ormanlık sahalarda, besiciliğe de elverişli yerler değildi. Bundan dolayı Türkler, daima ormanlık sahalardan uzak durmuşlar; genellikle bozkırların geniş ufuklu hür havasını tercih etmişlerdir.

Kayın gibi bazı yaprak döken ağaçları da barındıran **tayga ormanlarında** en çok **sarıçam, sedir, lâdin ve köknar** türünden ağaçlar bulunur. Öte yandan, bu ormanlarda "bozayı, dağ parsi, dağ keçisi, kurt, yaban koçu, geyik, samur, gelincik, vaşak, sincap (teyin), tavşan, kunduz ve kakum türünden hayvanlar ile orman tavuğu, ağaçkakan, çaprazgaga, düdükçün, iskete, kızıl benekli, buğdaycıl, köknar kargası" gibi çok çeşitli kuşlar yaşar.

Orta Asya; geniş otlaklar, verimsiz düzlükler ve kumlu çöllerden oluşur. Bitki örtüsü iklime, su durumuna ve toprağın cinsine göre yer yer değişiklikler gösterir. **Orta Asya**'nın en kuzey kısımlarında zengin kara toprak kuşağı vardır. Buradaki toprak kışın yağan karlar ve soğuklarla donar. İlkbahar mevsiminde karların erimesi ve donların çözülmesiyle nemlenen toprakta bol miktarda ot yetişir (Bacon, Tarihsiz: 23).

Tayga ormanlarını bozkır kuşağı takip eder. Altay, Sayan (Kögmen, Tannu Ula) ve Tanrı dağları (Tien-shan) ile ortadan kesilen bozkır kuşağı, bu dağların doğu ve batı taraflarında tekrar meydana çıkar ve devam eder (Rasonryi, 1971: 1). Bozkır sahalarda, kuzeydeki tayga ormanlarının yerini, ilkbaharda birden yeşeren ve çiçeklenen, fakat kısa sürede kuruyan otlar alır; ağaçlar ise küçülür, bodurlaşır ve seyrek-

3 **Sibirya** adı, Hun birliğine bağlı eski **Türk topluluklarından Sabarlar (Sabir/Sibir)** ile ilgilidir. **Sabar** sözü, Türkçe "sapmak" fiilinden çıkmış bir isim olup, "sapan, ayrılan, yol değiştiren, başıboş gezen" gibi anlamlara gelmektedir.

leşir. Bu sahalarda bol miktarda usareli ot ve bozkır tuzu bulunduğu için özellikle hayvanlar iyi yetişmektedir.

Gerçekten de bozkır sahaları, bitki örtüsü bakımından pek az değişiklik gösterir. Mat yeşil ve cılız sahra otları, yeknesak bir örtü gibi bütün araziye kaplar. Bazı düz sahalarda, aynı cinsten olan çiçekler büyük bir benek şeklinde bir araya toplanmış olduğundan bu yerler âdeta alacalı bir halıya benzerler. Uzayıp giden bozkır otlakları, ancak kül ve kahverenginde büyük tuzlu bataklık sahalarla veya tek tük kaya ve taşlıklarla birbirinden ayrılmaktadır. Hiçbir yerde orman gözükmez, ancak çukur ve çatlaklarda sık karagalık çalılıklar bulunur (Radloff, 1976: 144, 156).

Bozkır ovalarında tıpkı bitki örtüsü gibi arazinin de karakteri pek az değişmektedir. Toprak verimsiz ve kıraçtır. Bu toprak, tarıma hemen hemen hiç imkân tanımaz. Ancak hayvanlar için bol miktarda ot imkânı sunar. Deniz seviyesinden yüksekliği 1500 metreyi bulan bozkır yaylalarının tipik hayvanı, sürüler halinde beslenen küçük kuyruklu ve büyük kuyruklu koyundur. Atın ve bir görüşe göre çift hörgüçlü devenin (Roux, 1995: 78) ana vatanı, bu bozkır sahasıdır. Ayrıca bu sahalarda, bol miktarda bildircin, ibibik, gök karga, arıkuşu, sungur, doğan, toy, keklik, üveyik, çulluk gibi çok çeşitli kuş bulunur.

Denizlerden uzak ve her şeyi ile tipik bir bozkır ülkesi olan Orta Asya'da sert bir kara iklimi hüküm sürer. Kışlar dondurucu soğuklarla fırtınalı geçer. Sıcaklık -50 dereceye kadar düşer (Liu Mau-tsai, 1958: I, 47; Julien, 1864: 6/4, 222.); ırmaklar ve göller donar; bütün tabiat kalın bir kar tabakasının altında âdeta kaybolur. Dayanılmaz ölçülere varan şiddetli soğuklar, burada hayata hâkim olur, her şeyi tamamen durdurur. Hatta bu iklim zaman zaman hem insanlar, hem de hayvanlar için felâketler getirir. Özellikle hayvanlar, açlıktan ve soğuktan kitleler halinde kırılır⁴.

Yaz ayları ise, kavurucu sıcaklarla kurak geçer. Güneşin harareti bazen dayanılmaz derecelere ulaşır. Sıcaklık genellikle 40 derecenin üzerine çıkar. Yağışlar ise, yetersiz olup, metre kareye düşen yıllık yağış miktarı 550 mm civarındadır. Yağmur, yaz mevsiminde seyrek görülen hadiselerdendir. Bu mevsimde yağmur ne kadar şiddetle yağarsa yağsın, aşırı derecede sıcak altındaki kurak toprak üzerinde hiçbir iz bırakmadan birkaç saat içinde kaybolur gider. Kısaca söylemek gerekirse, yazın ara sıra gelen şiddetli sağanaklar, kuraklığı ve susuzluğu gidermez. Öte yandan yaz aylarında sık sık esen sıcak kuru kara rüzgârları, bazen boraya (bor, boran) dönüşür ve etrafı toz duman içinde bırakır. Hatta bu coğrafyada, zaman zaman su kaynakları kurur, otlar yok olur, hayvanlar salgın hastalıklar yüzünden topluca ölür⁵.

4 627 yılında Göktürk ülkesine çok kar yağmıştır. Bu yüzden koyunların ve atların büyük bir kısmı kırılmıştır. "Il tomba beaucoup de neige chez les Turcs; il mourut un grand nombre de moutons et de chevaux, et les hommes furent en proie a la famine".

5 Çin Yıllıkları Orta Asya'daki iklime ve iklimin sebep olduğu felâketlere dair şu değerlendirmeyi yapmışlardır: "Jeden Winter donnerte es dort, und der Blitz schlug flammend auf die Erde ein. Die Verpflegung der Horden hing vom Wasser und Gras ab. Im ganzen vergangenen Jahr hat es aber weder geregnet noch geschneit, so dass ihre Flüsse austrockneten und die Heuschrecken ihr Land heimsuchten; Pflenzen und Beäume wurden völlig verbrannt; die Healfte der Menschen und Tiere sterben der Hengerstod und an Sauchen 685 yılında Oğuzların ülkesinde büyük bir kuraklık meydana gelmiştir. Bu yüzden atların ve sığırların onda yedisi veya sekizi ölmüştür. Oğuzlar, tarla faresi avlamak ve ot kökü yemek zorunda kalmışlardır. "Vorher hatte bei den Neun Staemme (*Dokuz Oğuzlar*) grosse Dürre geherrscht, und sie hat bis heute bereits drei Jahre angedauert; In allen Wei-

Orta Asya bozkırlarında su kaynakları son derece sınırlıdır. Halbuki bu sahalarda su, hem insanlar için, hem de sürüler için hayati önem taşır. Bozkırlarda iki çeşit su vardır ki, Türkler bu suları birbirinden çok iyi ayırırlar. Bu sulardan biri “**ak su**”, diğeri ise “**kara su**”dur⁶. Ak su, ilkbaharda karların ve buzulların erimesiyle oluşan su; kara su da, yeraltı kaynaklarından beslenen sudur (Bacon, tarihsiz: 22). İlkbaharda vadi tabanlarından gürül gürül akarak nehirleri besleyen ak sular, yaz ortalarına doğru kurur ve tamamen yok olur. Bundan dolayı, sürü besleyen ve çobancılık yapan göçebe Türkler için bu suların pek fazla değeri yoktur. Göçebe Türkler için asıl önemli olan su, kara sularıdır ki, bu suların büyük bir kısmı hiçbir zaman kurumaz.

Orta Asya'nın ortasında yer alan bozkır kuşağı, güneye doğru gittikçe kıraçlaşır, çoraklaşır ve yer yer kumlu çöllere dönüşür. Bozkır kuşağının hemen altında yer alan çöllerin en büyükleri **Gobi, Taklamakan, Akkum, Kızilkum ve Karakum** çölleri- dir. Bu çöller, tarih öncesi çağlardan beri zaman zaman genişleyen ve otlulu bozkırları kemiren âdeta kanserli birer hücre gibidirler (Grousset, 1980: 11). Bunlar, insanların ve hayvanların yaşamasına hiç imkân vermediği gibi, bir bölgeden diğer bölgeye geçişi de son derece zorlaştırırlar.

2-) Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Türklerin Yayılma Sahaları

Orta Asya'da tarih öncesi dönemlere dair yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Türklerin atalarının nerelere kadar yayılmış olduklarını görmek mümkün olabilmektedir. Orta Asya'nın tarih öncesi, **Yontma Taş (Mezolitik) Devrine** kadar geriye gitmektedir. Bu devir **M.Ö. 5000** yılları olarak tarihlendirilmektedir. Yontma Taş devrinin insanları genellikle ormanlık sahalarda yaşıyorlar; taşları yontarak basit âletler yapıyorlar; avcılık ve balıkçılıkla geçiniyorlardı. Hatta onlar, bazı küçükbaş hayvanları evcilleştirdikleri gibi, tabiattaki bitkilerden ve meyvelerinden de yararlanmasını öğrenmiş bulunuyorlardı. Özellikle, Türklerin ilk atalarının (proto-Türk), tarihin bu döneminde, yani Yontma Taş Devrinde avcılık ve balıkçılık yaparak geçindikleri anlaşılmaktadır. Zira av kuşlarından bazıları, onlar için birer “**ongun**” (*totem=töz=ata kabul edilen kuş veya hayvan*) haline gelmiştir. Meselâ, Oğuz Türklerinde, “**şahin, kartal, tavşancıl, sungur, uç-kuş ve çakır**” gibi kuşlar birer ongun (*töz*) idi (**Togan**, 1972: 50-52). Bu durum, hiç şüphesiz onların, çok erken çağlarda yaşamış oldukları avcılık hayatının bir hatırasından başka bir şey değildi.

Aynı dönemlerde, Orta Asya'daki ormanlık sahanın insanına göre bozkır sahanın insanı biraz daha ileri durumda bulunuyordu. Daha doğrusu, ormanlık sahanın insanı Taş Devrini yaşarken bozkır sahanın insanı **Cilâlı Taş (Neolitik) Devrine** geçmiş durumdaydı. Zira Mançurya'dan Hazar denizine kadar uzanan bozkır sahalarda, genellikle cilâlı taş eserleri bulunmuştur. Bu sahalardaki gelişme devam etmiş, bozkır insanı M.Ö. III. bin yılın sonlarından itibaren **Maden Devrine** ulaşmıştır. Öyle

den ist der Boden rot geworden, und nur wenig Gras wachst darauf; dadurch sind sieben oder acht von zehn Rindern und Pferden gestorben. (...) Sie müsstet nach Feldratten graben und Graswurzeln essen”.

6 Bugün Anadolu'da “**ak su**” ve “**kara su**” adları ile anılan birçok çay, dere ve nehir bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya göçerken maddî manevî bütün kültür unsurlarını da birlikte getirmişlerdir.

anlaşıyor ki, Türklerin ataları, M.Ö. 5000 yıllarından sonra yavaş yavaş ormanlık sahadan çıkarak, Orta Asya'nın bozkır sahalarına yayılmışlardır.

Orta Asya'da kazı yapan arkeologlar, meydana çıkardıkları buluntu ve kalıntıları genellikle bu malzemenin bulunduğu yerin veya bölgenin adıyla tanıtmışlardır. Meselâ onlar, Abakan bozkırlarında ortaya çıkardıkları buluntulara ve kalıntılara Abakan kültürü adını vermişlerdir. Bu kültürleri tarih sırasına göre şu şekilde özetlemek mümkündür:

a-) Anav Kültürü (M.Ö. 4000-1000) : Orta Asya'da en eski kültür merkezlerinden biri Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki **Anav** (Anau) adını taşıyan yerde ortaya çıkarılmıştır. Anav'da yapılan kazılarda oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rast gelinmiştir. Anav insanı, güneşte kurutulmuş tuğlalardan (kerpiç) yapılan evlerde oturuyor; at, koyun, sığır gibi hayvanlar besliyor; daha da önemlisi çiftçilik yapıyordu (**Durmuş**, 2016: 66.).

Yerleşik kültürün bir benzeri de Anav yakınlarındaki **Namazgâh-tepe**'de bulunmuştur. Namazgâh-tepe kültürü Anav kültürüne göre, daha sonraki bir tarihe isabet etmektedir. Bu tarih **M.Ö. 2500** yıllarıdır. Namazgâh-tepe'de yapılan kazılarda dibekler ve bakırdan çeşitli süs eşyaları ortaya çıkarılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bu kültürün insanı, yetiştirdiği arpayı ve buğdayı dibeklerde öğütüp, un ve ekme yapmayı ve madeni işlemeyi öğrenmiş bulunuyordu (Ögel, 1984: 20).

Anav kültürünü yaratan topluluğun milliyeti kesin olarak tespit edilememiştir. Bazı Batılı bilginler, bu kültürü, ciddî bir delil göstermeksizin Arî topluluklarına mâl etmişlerdir. II. Dünya Savaşından sonra Arî toplulukları üzerinde yapılan yeni araştırmalara göre, bu toplulukların Hazar denizinin kuzeyinden Orta Asya'ya yayılışları ve Hindistan'a inişleri, M.Ö. 1500 yıllarından sonra meydana gelmiştir. Hâlbuki Anav kültürü M.Ö. 4000 yıllarına, hatta 9000-11000 yıllarına kadar geriye gitmektedir (**Togan**, 1970: 8). Bu duruma göre, "Anav kültürü, ancak Türklerin atalarına veya onlarla akraba bir kavme mâl edilebilir. Zira Türk kültürünün temel unsuru olan at, ilk defa Anav kültüründe görülmüştür" (Koppers, 1941: 450, 473/496, 524).

b-) Kelteminar Kültürü (M.Ö. 3000) : Aral gölü çevresinde Kelteminar adıyla tanıtılan yerleşik bir kültür daha meydana çıkarılmıştır. Bu kültürün en önemli buluntusu geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, ince çizgili ve desenli çömleklerdir.

c-) Afanesyovo Kültürü (M.Ö. 3000-1700) : Türk ana yurdunda en eski kültüre **Abakan bozkırlarında** rast gelinmiştir. Abakan veya en önemli buluntu yeri olan **Afanesyovo** adıyla tanıtılan bu kültür, sadece Abakan bölgesi ile sınırlı kalmamış, Altay dağlarından Etil (Volga) nehrine kadar uzanan geniş bozkır sahaya tamamen yayılmıştır. Çakmak taşından ok uçları, kemik iğneler, bakır bizler, bıçaklar, küpeler, kırmızı ve beyaz bantlı basit çömlekler ile çeşitli maden işlemeli âletler bu kültürün başlıca buluntularıdır (Ögel, 1984: 18.). **Bu buluntular, Afanesyovo insanının maden devrine girdiğini, avcılık ve hayvancılık yaptığını göstermektedir. Zira at ve koyuna ait kemikler, ilk defa Afanesyovo kültürünün kurganlarında yan yana görülmüştür** (Ögel, 1984: 18; Kafesoğlu, 1977: 266). Afanesyovo insanının kültürel bakımdan elde ettiği en önemli başarı, hayvan yetiştirmenin dışında ilkel biçimde de olsa ziraat yapmaya başlamasıdır (Okladnikov, 2000: 118).

ç-) **Andronovo Kültürü (M.Ö. 1700-1200)** : Andronovo kültürü Afanesyovo kültürünün devamı ve gelişmiş bir şeklidir. Bu kültür, Tanrı dağlarından Yayık nehri- ne kadar olan bozkır sahayı tamamen kaplamıştır. En önemli buluntu yerlerinden biri Minusinsk havzasıdır (Okladnikov, 2000: 122). **Andronovo kültürünü, beyaz, brakisefal (yuvarlak kafalı) tipte, atlı-savaşçı bir kavim olan Türklerin atalarının yaratmış olduğu**” tahmin edilmektedir (Kafesoğlu, 1977: 30; Ögel, 1984: 18). Geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz ve süslü çömlekler, taş kaşıklar, kemikten ok uçları ve iğneler, kabzalı hançerler, saplı baltalar ile inci ve küpe gibi süs eşyaları, bu kültürün en önemli buluntularıdır (Ögel, 1984: 25).

Andronovo kültüründe en önemli gelişme, metalin işlenmesinde (metalurji) gerçekleştirilmiştir. En çok kullanılan maden, toprağın üzerinde doğal (tabii) olarak birikmiş olan metal oksit cevheridir. Metal cevheri, genellikle Altay ve kuzey Kazakistan'daki Kalbin sıradağlarında bulunan siğ ve açık maden ocaklarından sağlanmıştır. Andronovo insanı, madenî silâhların dökümünde hem balçıktan hem de taştan kalıplar kullanmıştır (Okladnikov, 2000: 123). Ayrıca, **tunç (bronz) ve altından yapılmış süs eşyaları da ilk defa bu kültürde görülmüştür. Çinliler, tunç yapmayı Andronovo insanından, yani Türklerin atalarından öğrenmişlerdir** (Eberhard, 1947: 24). Diğer taraftan, bu kültürün temsilcileri, atın ve koyunun yanında deve ve siğir gibi hayvanları da beslemeye başlamışlardır.

d-) Karasuk Kültürü (M.Ö. 1200-700): Yenisey nehrine katılan **Karasuk ırmağı** çevresinde yeni bir kültür daha meydana çıkarılmıştır. Bu kültürde Andronovo geleneği devam ettirilmekle beraber (Gumilev, 2002: 52), yenilik olarak demir madeni bulunmuş ve işlenmesine başlanmıştır. Hatta bu kültürde, bakıra arsenik ve kalay karıştırmak suretiyle metalin kalitesi ve değeri son derece yükseltilmiştir. Bundan başka, dört tekerlekli ve üstü kapalı arabalar ve keçeden derme çadırlar (*kurulup sökülebilen*), ilk defa bu kültürde görülmüştür (Kurat, 1972: 3; Esin, 1978: 11). Daha da önemlisi, Karasuk kültürünün insanı, çok miktarda beslediği koyunun yapağını dokuyarak, elbise yapmasını öğrenmiştir (Ögel, 1984: 31). Öte yandan, gem yapmak üzere yontulmuş kemik ve boynuz parçaları ile el değirmenleri de, ilk defa Karasuk kültüründe görülmüştür (Okladnikov, 2000: 126) .

e-) Tagar ve Taştık Kültürü (M.Ö. 700-100) : Karasuk kültürünü **Abakan ve Minusinsk** bölgesinde Tagar kültürü takip eder. Bu bölgelerde Tagar kültürüne ait tunçtan yapılmış iki yanı keskin (*kingırak=kama*) bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları (Kurat, 1972: 3) ve saplı aynalar ile süslü altın ve tunç tokalar, iğneler, taçlar, bilezikler, küpeler, taraklar ve üçayaklı süslü tunç kazanlar bulunmuştur (Esin, 1978: 14). Bu eşyalardan bazılarının üzerine işlenmiş hayvan tasvirleri, **eski Türk sanatının özünü oluşturan hayvan üslubunun bütün özelliklerini göstermektedir.**

Öte yandan, Tagar ve Taştık insanı, otağ şeklinde ağaçtan evler yapmayı da biliyordu. Bu evler, ağaç kütüklerini silindirik veya dört köşe olacak şekilde üst üste yığmak ve tavanı da eğilmiş ağaç dalları ile kubbe (eğme, eğin) gibi kapatmak suretiyle yapılıyordu. Tıpkı çadırlarda olduğu gibi, bu evlerin orta yerlerinde ocak ve tepelerinde de duman deliği (tüğünük) bulunuyordu. Bu ahşap evlerden oluşan obaların etrafı da, ağaç kütükleri ve dalları ile çevriliyordu. Ağaç kütükleri ve dalları ile örülen duvarlara eski Türkçe'de “çit” adı veriliyordu. Çitler ise, hay-

van tüyleri veya samanla karıştırılan balçık harç (*titiğ*) ile sıvanarak berkitiliyordu (Esin, 1978: 11).

Tagar kültürü, M.Ö. 300 yıllarından sonra **Taşlık** bölgesinde yeni bir gelişme gösterir. Tagar ve Taşlık kaya resimleri ve bu kültürlerin korrganlarında ortaya çıkarılan tunçtan küçük hayvan heykelleri ile dağ keçisi, geyik, at, kurt, boğa, kaplan, pars ve yırtıcı kuş tasvirleri, Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı bu kültürlerin temsilcilerinin Türklerin ataları oldukları hususunda asla şüphe edilmemektedir (Esin, 1978: 11).

Anav, Kelteminar, Afanesyovo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taşlık kültürlerine dair arkeolojik kazıların hemen hemen hepsi, Rus arkeologlar tarafından yapılmıştır. Rus arkeologlar, ortaya çıkardıkları arkeolojik malzemeyi genellikle buluntu yerlerinin adlarıyla tanıtip değerlendirmişlerdir. Fakat onlar, bu kültürleri yaratan toplulukların kimlikleri hakkında, bir şey söylememişlerdir. Daha doğrusu, Rus arkeologlar bu hususta ne bir yargıya varabilmişler ve ne de bir tercih yapabilmişlerdir. Halbuki, bu arkeolojik malzemenin değerlendirilmesinden ve yorumlanmasından şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Orta Asya'da ortaya çıkarılan Anav, Afanesyovo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taşlık kültürlerinin özellikle Türklerin atalarıyla çok yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu yargının doğruluğu, bugün bile çeşitli delillerle kanıtlanabilmektedir. Meselâ, **eski Türk kültüründeki at ve koyun besleme, dört tekerlekli üstü kapalı araba, derme çadır, tunç, iki ağızlı bıçak (kingırak=kama), hayvan üslubu gibi unsurlar ile mezara yiyecek ve içecek koyma âdeti, bu kültürlerde de açık bir şekilde görülmektedir.** Bundan da anlaşılıyor ki, Türklerin ataları (Proto-Türk), çok eski çağlarda Abakan bozkırlarından Etil (Volga) ve Ceyhun (Öğüz) nehrinin ilerisine kadar olan bütün Orta Asya topraklarına yayılmışlardır. Bu durum, Türklerin yayıldıkları sahalardaki ırmaklara ve dağlara verdikleri isimlerle de desteklenmektedir. Meselâ, Milâttan önceki çağlarda yazılmış Grekçe eserlerde Ural nehrinin adı "**Dayık**" (Yayık), Ceyhun nehrinin adı da "**Oxus**" (Öğüz=nehir), şeklinde Türkçe yazılmıştır. Grek yazarları, bu isimleri, hiç şüphesiz burada oturan Türklerden öğrenmiş olmalıdır.

3-) Türk Karakteri

"Bir milletin gücü, akıl ve zekâsına değil, karakterine bağlıdır. Akıl, tabiatın sırlarını incelemeye ve onun güçlerini kullanmaya yarar. Karakter, kendini yönetmeyi ve zorluklara karşı başarılı bir şekilde direnmeyi öğretir".

Gustave Le BON

Orta Çağ tarihçileri ve coğrafyacıları ile özellikle onların eserlerine dayanarak sosyo-coğrafya alanında araştırmalar yapan günümüz tarihçileri, doğal çevre (tabiat) ve iklim ile kültürler arasında kuvvetli bir ilişkinin varlığına dikkati çekmişlerdir (Kafesoğlu 1977: 13, Erkal, 1983: 33, Lattimore, 1940; Lattimore, 1972, Eberhard, 1970, Kortepeter, 1968: IV, 241-285). Bilindiği gibi, Türklerin ataları (Proto-Türkler), kendilerine yurt olarak Orta Asya'nın son derece elverişsiz, sert, kurak, acımasız, tarım alanı ve suyu az, ottan başka bir şey yetişmeyen verimsiz tabiat ve iklim bölgesini seçmişler (bozkır=step); burada olağanüstü azim ve sebat göstererek,

bu tabiat ve iklime kendilerini uydurmuşlar ve onun gerektirdiği karakteri almışlardır. Daha da önemlisi onlar, bu tabiat ve iklime uygun bir hayat kurmayı (atlı-göçebe veya konar-göçer hayat) ve burada yüksek bir kültür yaratmayı başarmışlardır. Dolayısıyla Orta Asya'nın doğal çevresi ve iklimi Türk karakterini, hayat tarzını ve hatta dinî inancını, sanat anlayışını, dünya görüşünü, örf ve âdetlerini belirleyici bir rol oynamıştır.

Orta Asya'da gözlerini dünyaya açan her Türk, kendisini acımasız bir tabiatın ve iklimin kucağında ve pençesinde buluyordu. Onun hayatta kalabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için, içinde bulunduğu tabiatın ve iklimin gerektirdiği karakteri alması ve ona uygun hayat tarzını gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu da, tabiat ve iklim ile devamlı bir mücadeleyi zorunlu kılıyordu. İşte Türkler, Orta Asya'nın son derece elverişsiz olan tabiat ve iklim şartlarına karşı devamlı bir mücadelenin içine girmişlerdir. Bu mücadele iki yönlü olmuştur: **1-) Tabiata hâkim olmak için mücadele, 2-) Yaşamak için mücadele.**

Orta Asya'daki doğal çevre ve iklim şartları, etkisini en fazla Türk karakteri ve hayat tarzı üzerinde göstermiştir: Yerleşik hayat yaşayan ve ziraat yapan topluluklar, tabiatın ve iklimin önlerine çıkardığı güçlükler ve zorluklar karşısında ya buldukları yerleri terk etmişler ya da tabiat ve iklim şartlarına boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Onlarda zorluklara ve güçlüklerle karşı meydan okuma ve karşılığını verme (challenge and retaliate), yani mücadele etme gibi bir anlayış ve davranış hemen hemen hiç gelişmemiştir. Hâlbuki Türkler, hiçbir zaman yerleşik hayat yaşayan ve ziraat yapan topluluklar gibi kendilerini tabiat kuvvetlerinin elinde esir ve çaresiz hissetmemişlerdir. Onlar, Orta Asya'nın alabildiğine elverişsiz ve çetin tabiat ve iklim şartlarına karşı cesaretle meydan okumuşlar; yılmadan, bezmeden, gevşemeden ve her şeyi göze alarak onunla amansız bir mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadele, onların ruhlarını ve bedenlerini zayıflatmak şöyle dursun, aksine son derece kuvvetlendirmiş ve çelikleştirmiştir. Sonuç olarak onlar, Orta Asya'nın sert ve elverişsiz tabiatına ve iklimine kendilerini uydurmuşlar, yani onun gerektirdiği karakteri almışlardır. Özellikle büyük felâketler ve facialar karşısında yılmamak, mücadelede kendine güvenmek ve cesaret göstermek, her türlü mahrumiyet karşısında maddî ve manevî dayanıklılık, amacına ulaşmada azim ve kararlılık, geleceğe dair plan ve tasarımlarda ileri görüşlülük, siyasî alanda teşkilâtçılık, sosyal ilişkilerde yardımlaşma ve yarışma, istilâ ve işgaller karşısında özgürlük ve bağımsızlık fikrine bağlılık, onların karakterlerinin başlıca özelliği olmuştur. Ayrıca iç dayanışmanın icabı olarak fedakârlık, sözüne bağlılık, dostluk, minnettarlık, vefa, samimiyet, mertlik, dürüstlük, kadirbilirlilik, cömertlik, konuk-severlik ve yardımseverlik gibi yüksek insanî erdemler ve meziyetler de onlarda pek erken çağlarda doğmuş ve gelişmiştir.

Burada hemen belirtelim ki, bu yüksek karakter özellikleri ve üstün meziyetler, Türk toplumunu asırlarca ayakta tutan değerler olmuştur. Daha da önemlisi, bu yüksek nitelikler ve özellikler, Türk'ün manevî gücünü son derece artırmış ve ona tartışma götürmez bir üstünlük ve dinamizm kazandırmıştır. Çünkü manevî gücü meydana getiren sayı değil, üstün niteliklerdir. Dolayısıyla Türkler, tarihte nüfuslarıyla orantılı olmayacak kadar büyük işler başarmışlardır.

Dünya tarihi, Türklerin Orta Asya'daki son derece olumsuz tabiat ve iklim şartlarında iki büyük başarısına tanık olmuştur. Bu başarılarından biri, Türklerin Orta Asya'nın tabiat ve iklim şartlarına uygun hayat tarzını gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bilindiği gibi bu, "atlı-göçebe (horse nomad) veya konar-göçer hayat tarzı"dır. Onların diğer başarıları ise, töre ve yasalara göre düzenli işleyen büyük siyasi ve askeri teşkilâtlar meydana getirmeleri, yani dünya politikasına yön veren büyük devletler kurmalarıdır.

4-) Türk Kültürünün İdeal İnsan Tipi : "Cesur ve Kahraman İnsan"

Türk Atasözü : "Kahraman savaşta, bilge kişi de mecliste kendisini gösterir".

Eski Türk şiirinde kahraman tanımı: "Aşımı tattırandı, yavuz düşmanı kaçırandı".

Kaşgarlı Mahmûd

Her kültür, kendisini koruyacak ve varlığını devam ettirecek insan tipini yetiştirmeye çalışır. Atlı-göçebe Türk kültürünün ideal insan tipi, "**cesur** (yüreglig=yürekli) ve **kahraman** (alp)" insandı. Zira atlı-göçebe hayat süren eski Türk toplumu, tehlikeler ve güçlüklerle dolu doğal bir çevre içinde yaşıyordu. Üstelik bu hayat tarzında savaşlar ve akınlar, hayatta kalabilmek ve hayatı devam ettirebilmek için âdeta zorunlu, hatta kaçınılmaz bir faaliyetti. Hal böyle olunca, hem toplum hayatında hem de devlet hayatında cesur ve kahraman insanlara son derece ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü tehlikeler ve güçlükler, onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde alt edilebilmekteydi. Akınların ve savaşların zafere ulaştırılması da, ancak onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde mümkün olabilmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, devletin ve toplumun kaderi, büyük ölçüde cesur ve kahraman insanların gösterecekleri başarıya bağlıydı (Koca, 2010: 81).

Türklerde belli bir kahraman tipi vardı. Onun en başta gelen özelliği **cesur, atak ve cömert**⁷ (tuzu ve ekmeği bol) olmasıydı. Düşmana üstün gelmek ve ona hâkim olmak, kahramanın en büyük tutkusuydu. Büyük Türkolog Kaşgarlı Mahmûd'un dediği gibi Türk kahramanı zekâsıyla, cesaretiyle ve maddî kuvvetiyle "**yavuz düşmanı ya geri döndürür, ya da ona boyun eğdirirdi**" (Kaşgarlı , 1939: I, 516; 1940: II, 74) Direnmediği müddetçe, onu imha etme ve ortadan kaldırma gibi bir yola başvurmazdı. İşte eski Türk kahramanı böyle bir ruh ve karakter yapısına sahipti.

Kahramanlar için kendi hayatlarının fazla bir değeri ve önemi yoktu. Devlet ve toplum yararına hayatlarını feda etmek, onlar için en büyük erdem sayılırdı. Türk top-

7 Türk toplumunda beğenilen ve takdir edilen davranışlardan biri de, "**yardımseverlik ve cömertlik**"tir. Bu güzel meziyetleri eski Türk toplumunda en iyi temsil eden zümre, Ahîlerdir. Ahîlerin bu özelliğini "**cömert**" kelimesinin üzerinde de görmek mümkündür. "Cömert" kelimesi, Türk toplumunun Farsça "**genç, yiğit**" anlamına gelen "**civan**" kelimesiyle "**adam, insan**" anlamına gelen "**merd**" kelimesini birleştirmek suretiyle yapmış olduğu yeni bir sözdür. Bilindiği gibi, "civan" ve "merd" kelimeleri, yine birleşik kelime olarak, yani "**civan-merd**" şeklinde genç ahî çıraklarının adı olarak kullanılmış bir sözdür. Türk toplumu, "civan" ve "merd" kelimelerini birleştirip "cömert" kelimesini yapmakla kalmamış, bu kelimeye genç ahî çıraklarının en önemli özelliği olan "**yardımsever, eli açık, koçak, selek, bonkör, yani sahavet**" (eski Türkçe: akı) anlamlarını da yüklemiştir. Hâlbuki, "civan" ve "merd" kelimelerinde bu anlamların hiçbiri bulunmamaktadır. Burada rahatça şu hükme varmak mümkündür: "**Cömert ve cömertlik**" kavramları, gerek yapısıyla gerekse anlamıyla dilimize Ahîlik kültürünün bir armağanı olarak girmiştir.

lumunda hiçbir çıkar kaygısı gütmeksizin kendi hayatlarını tehlikeye atan, hatta feda eden insanlara büyük değer ve önem verilmekte, onlara karşı büyük sevgi ve hayranlık duyulmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklerde **“kahramanlık kültü”** (kahraman kişilere büyük saygı ve hayranlık duyma vardı (Koca, 2010: 81).

Zafere susamışlık, ölümü küçümseme, zayıfa ve muhtaca yardım etme, haksızlığa ve zulme karşı gelme, kahramanların en önemli özelliği idi. Onların en büyük ödülleri ise, savaşlarda ve akınlarda tükettikleri ömrü şanlı bir ölümle sonlandırmaktı. Fakat kahramanların ölümü, bütün milleti derin bir yasa boğmaktaydı. Özellikle millete, devlete, vatana hizmet yolunda can veren kahramanların arkasından günlerce yas tutulmakta, gözyaşı dökülmekteydi. Mezarlarının başına da “yazıtlar (bengü taş/kaya=ölümsüz taş) ve balballar” diktirilerek, hatıraları ebedileştirilmekteydi. Çünkü onlar, milletlerinin övünç kaynağı idiler. Öyle ki, onların hayat ve faaliyetleri üzerinde, daha sağlıklarından itibaren kahramanlık şiirleri ve destanlar düzülmekteydi. Bu şiirler ve destanlar da **“bahşılar”** ve **“ozanlar”** (halk şairleri) tarafından düğünlerde, bayramlarda ve yas törenlerinde kopuz eşliğinde son derece içli ve duygulu nağmeler halinde söylenmekteydi. Böylece, bir taraftan kahramanlar onurlandırılmakta, diğer taraftan da toplumda yeni kahramanların çıkması teşvik edilmiş olmaktaydı. Çünkü her Türk genci kendi idealinin örneğini onların hayatında görmekteydi (Koca, 2010: 81).

Türkler, şahsî yeteneğe ve başarıya çok önem verirlerdi. Dolayısıyla onlar, babadan oğula geçen, yani irsî bir üstünlük ve liyakat tanımazlardı. Her genç, toplumdaki yerini ve hatta adını kendisi kazanmak zorundaydı. Meselâ Oğuz Türkleri, bir kahramanlık göstermeden çocuklarına ad bile vermezlerdi; yani onları sosyal varlık olarak kabul etmezlerdi.

Bu anlayış, bugünkü Türk toplumunda başka bir şekilde devam etmektedir. Meselâ her Türk genci toplumdaki yerini ancak askerlik görevini yapmak suretiyle alabilmektedir. Zira Türk toplumu, askerlik görevini yapmamış olan gence “adam olmuş” gözüyle bakmamakta ve ona sorumluluk vermemektedir. Bu durumdan kurtulmak için her Türk genci bir an önce askerlik görevini yapmak için can atmaktadır. Özellikle Türk gençlerinin askere gidişlerini davul, zurna eşliğinde büyük bir coşkunlukla kutlamalarının altındaki temel duygu ve düşünce budur.

Eski Türk toplumunda, her anne ve baba, yeni doğan çocuklarına kendi değerlerine ve anlayışlarına göre birer isim verirlerdi. Onları da özellikle kendi ideallerine, özlemlerine ve değerlerine uygun birer kahraman evlât olarak yetiştirmeye çalışırlardı. Hem kendileri hem de içinde yaşadıkları toplum, onlardan kahramanca davranışlar ve faydalı hizmetler beklerlerdi. Beğenilen ve takdir edilen bir kahramanlık ve faydalı hizmet yapmaları halinde de, yeni bir isim daha vermek suretiyle onları onurlandırırlandı. Bu yeni isim, özellikle gösterilen cesaret, kuvvet ve başarıya uygun bir anlamda olurdu. Yeni isme *“er adı”* denirdi. *“Er adı”* önceki ismin yerini alarak, onu tamamen unuttururdu. Daha doğrusu onlar, bundan böyle ilk isimleriyle değil, sonradan aldıkları *“er adı”* ile anılırlardı (Koca, 2010: 82).

Türkler evlatlarına, gerek doğduklarında gerekse kahramanlık yaptıklarında yeni bir ad verirken genellikle duygu ve düşüncelerini bu isimlere yansıtmışlardır. Bunların başında kahramanlık ile ilgili anlamlar taşıyan isimler gelmektedir. Meselâ, *“alp, ba-*

gatr (bahadır) veya batur, kapgan (kapan, alıp kaçan, elde eden, fetheden=fatih), san-car (mızrak saplayan), bozan (düşman ordusunu bozan, parçalayan, dağıtan), sökmen (düşman saflarını söken, bozan, dağıtan), tığrak (yılmaz, yiğit, bahadır), boldacı (her şeyi bol olan ve kendisinden her türlü iyilik beklenen yiğit, cesur insan), alpagut veya yilpagut (düşmana tek başına saldıran ve hiçbir şekilde yakalanmayan), alp yürek, tum yürek (soğuk yürek), yağı basan (düşman basan), yağı sıyan (düşman kıran), sü sıyan (asker kıran), er basan, er biçen, il almış (devlet veya halk almış), il aldı, il basmış, il katmış, il basar, il urmuş (vurmuş), il yığmış” gibi.. İslâmî dönemde, genellikle “alp” sözünün yerini “gazi”, kapgan” sözünün yerini de “fatih” sözü almıştır.

Belirli özellikleri olan, gücü ve kudreti temsil eden hayvan ve kuş isimleri de, Türklerin kahramanlar için en çok kullandıkları isimler arasında yer almıştır. Meselâ, “arşlan, böri (kurt), boğa, boğaç, tonga (kaplan cinsinden bir hayvan), yagan (fil), pars, buğra (erkek deve), porsuk, argun (sıçan cinsinden atak bir hayvan), babür (kaplan cinsinden bir hayvan), barak (köpek), koçkar (koç), tay (Karatay), togrıl (Tuğrul), çakır (Çağrı), turumtay (yırtıcı bir kuş), sungur, lâçin (şahin) ve balaban (avcı kuşlardan biri) gibi.. Ayrıca onlar, “altun (altın), gümüş, yakut, demir, moncuk (boncuk=mücevher), kılıç ve taş” gibi kıymetli madenleri ve kuvvetli nesnelere de isim olarak kullanmışlardır (Koca, 2005: 88, 237-245; Koca, 2010: 83).

5-) Eski Türk Hayat Tarzı

“Su Türk’ün hayatı, at kanadı, halı da ruhudur.”

Türkmen Atasözü

Türklerin asıl başarıları, içinde yaşadıkları çevreye (tabiat) ve iklime uygun hayat tarzını gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu, “**atlı-göçebe**” (horse nomad) veya “**konar-göçer**” hayat tarzıdır⁸. Burada hemen belirtelim ki, ilkel topluluklarda görülen

8 Burada özellikle, “atlı-göçebe” kavramını biraz açıklamamız gerekmektedir. Çünkü göçebelik denince, akla ilk olarak, ilkel bir kültürü temsil eden ilkel bir hayat tarzı gelmektedir. Hâlbuki atlı-göçebelik ilkel göçebelikle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bunlar, birbirinden tamamen farklı birer hayatı ve kültürü temsil etmektedir. Burada her iki hayat ve kültür arasında yapılacak küçük bir karşılaştırma, bu farkı açık bir şekilde gösterecektir. İlkel göçebelikte üreticiliğe dayanan ekonomik faaliyet hemen hemen yoktur. İlkel göçebe, sadece toplayıcılıkla geçinmektedir, yani asalak bir toplumdur. Hâlbuki atlı göçebelikte ekonomi, besicilik gibi sağlam bir temele ve kaynağa dayanmaktadır. Atlı-göçebe üreticidir. Beslediği hayvanlardan hem kendi ihtiyacını sağlamakta hem de ihtiyaç fazlası mallarını ve ürünlerini satarak veya değiş-tokuş yaparak, ekonomisinin eksikliğini tamamlamaktadır. Bu duruma göre, atlı-göçebelik, sürülere her mevsimde taze ot ve su bulabilmek ve verimi artırabilmek için yaylak ve kışlak arasında düzenli gidip gelmedir.

Bu hayat tarzında birinci derecede rol oynayan vasıta at idi. Günlük işler, sürülerin sevk ve idaresi, yaylak ve kışlak arasında gidip gelmeler, sürgün avları, yarışmalar, savaş eğitimleri, savaşlar ve akınlar, zamanın en süratli aracı olan at üzerinde ve at vasıtasıyla yapılmaktaydı. Devlet bile at üzerinde kurulmakta ve at üzerinde yönetilmekteydi. Kaşgarlı Mahmûd’un dediği gibi kuş için kanat ne ise Türk için at o idi.

İlkel göçebelikte vatan, millet ve teşkilât (devlet) fikri hiç yoktur. Atlı-göçebelikte ise, vatan, millet ve teşkilât fikri pek erken çağlarda doğmuş ve gelişmiştir. Zira Orta Asya’nın alabildiğine elverişsiz tabiat ve iklim şartları, Türk’ü sıkı bir işbirliğine, dayanışmaya ve teşkilatlanmaya zorlamıştır. Konar-göçer hayat tarzı da onlara cesaret, kuvvet ve büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Ufuklarını da son derece genişletmiştir. Ayrıca, büyük sürülerin sevk ve idaresi, Türk’ü düzen, disiplin, emretme ve hâkimiyet fikrine hazırlamış, ona bu hususta son derece faydalı ve pratik bilgiler ile beceriler kazan-

göçebe (nomad) hayat tarzı ile eski Türk topluluklarının atlı-göçebe hayat tarzı birbirinden tamamen farklıdır. İlkel topluluklarda ekonomi tamamen toplayıcılık şeklinde geçerken, eski Türk topluluklarında ekonomi hayvancılığa dayanıyordu. Başka bir ifade ile eski Türk toplulukları üretici idiler. Diğer taraftan, ilkel topluluklarda teşkilât, daha doğrusu devlet fikri yoktur. Ayrıca millet bilinci olmayan ve millet haline gelemeyen bu topluluklarda, vatan fikri de hiç gelişmemiştir. Eski Türk topluluklarında ise, devlet fikri pek erken çağlarda doğmuş ve gelişmiştir. Ayrıca onlarda, çok kuvvetli millet ve vatan fikri de oluşmuştu. Özellikle, siyasî bir teşekkül haline geldikleri zaman, millet ve vatan bilinci daha kuvvetli hâle geliyordu.

Atlı-göçebelik, birçok bakımdan çiftçilikten üstün yetenek ve meziyet isteyen bir hayat tarzıdır. Hayvanları evcilleştirmek, yetiştirmek, büyük sürüleri sevk ve idare etmek, değişik iklim ve çevre şartları içinde durmadan onlara yeni otlaklar ve su bulmak, hububatın ekilmesinden ve hasadın toplanmasından daha zor bir faaliyet olduğu gibi, büyük emek, enerji, yetenek ve tecrübe isteyen bir iştir (Rasonyi, 1970: 5). Türkler, fizikî ve ruhî yapılarının sağlamlığı sâyesinde bütün bu zor işlerin üstesinden kolayca geliyorlardı.

Atlı-göçebe hayatta ekonomi, iki temel unsura dayanmaktadır. Bunlardan biri “**at**”, diğeri “**koyun**”dur. Her iki hayvan da sürüler hâlinde beslenmekteydi. Özellikle at, bu faaliyette başlıca rol oynuyordu. Zira, büyük sürülerin sevk ve idaresi, hayvanların bir arada tutulması, otlakların önceden belirlenmesi ve elde tutulması gibi bozkır ekonomisi için gerekli ve zorunlu olan bütün işler, zamanın en süratli vasıtası olan at sâyesinde gerçekleştirilmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, göçebe hayat, at üzerinde kurulmuş ve geliştirilmiştir.

Atlı-göçebe hayatta **atın** ve **koyunun** yanında **demirin** de önemli bir yeri vardı. Bilindiği gibi, demir, silâh sanayinin başlıca madenidir. Andronovo kültürünün son zamanlarında yavaş yavaş görülmeye başlayan demir, M.Ö. 1000 yıllarından itibaren Orta Asya’da yaygın bir şekilde kullanılır olmuştur. Eski destanların da gösterdiği gibi, demircilik Türklerin âdeta ata sanatı durumundadır. Bilindiği üzere, Göktürk Devletini kuran Aşina oğulları, Altay dağlarının eteklerinde demir işleyip silâh üretmek suretiyle bir asır içinde güçlü bir kavim haline gelmişlerdir. Eski Türk toplumunda, özellikle, “**demirci**” adıyla anılan önemli bir meslek gurubu bulunmaktaydı (Kaşgarlı Mahmûd, 1941: III, 268).

dırılmıştır. Böylece Türkler, pek erken çağlarda Orta Asya’ya hükmeden büyük devletler kurarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Hatta onlar, bununla da kalmamışlar; dünyanın çeşitli yerlerine göç ederek yayılmışlardır. Özellikle göç edip yayıldıkları yerlerde de teşkilâtçılık yeteneklerini göstermişler; yerli halklar üzerinde hâkimiyet kurarak, yeni yeni siyasî teşekküller meydana getirmişlerdir. Daha da önemlisi, hâkimiyetleri altına aldıkları topluluklara vatan, millet ve teşkilât fikrini aşlamışlardır. Görüldüğü gibi, “atlı-göçebe veya konar-göçer hayat tarzı”, zamanına göre, yüksek ve ileri bir kültürü temsil etmektedir. Yerleşik hayata geçinceye kadar uzun bir süre atlı-göçebe bir hayat yaşamış olan Türklerin Orta Asya’da, bugünkü medenî milletlerin daha ortaya çıkmadıkları çağlarda arka arkaya büyük devletler kurarak, geniş Orta Asya topraklarını ve topluluklarını teşkilâta ve düzene kavuşturmaları, onların, şüphesiz yüksek bir kültür seviyesine ulaşmış olduklarının en belirgin göstergesidir. Zira devlet, yüksek ve ileri kültürlerin ürünüdür. İlkel ve geri kültürlerde devlet ve teşkilât fikri ve anlayışı hiç olmamıştır.

Eski Türk topluluklarının göçebelikleri amaçsız gezgincilik arzusundan değil, sürülerine daima taze ot ve su bulmak⁹ ve böylece verimi artırmak düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bundan dolayı hayat, **kışlak** (kışın geçirildiği yer) ve **yaylak** (yazın geçirildiği yer) arasında düzenli gidip gelme şeklinde geçiyordu. Kış geçirmek için genellikle dağların güney etekleri, nehirlerin derin vadileri ve ormanların kenarları tercih edilmekteydi. Böyle karı az tutan, rüzgârdan, fırtınadan ve tipiden korunaklı yerlere **“koy”** (kuy) veya **“kuytu yer”** denilmekteydi¹⁰. “Koy”lar kış aylarında, kuzeyin kuru ve dondurucu rüzgârlarına açık olan yerlerden daha ılık geçmekteydi. Üstelik buralarda, hayvanlar için daima taze ot ve su bulmak mümkündü.

Dağların rüzgârlara açık kuzey tarafları ise, **“kuz”** olarak vasıflandırılmaktaydı (Kaşgarlı Mahmûd, 1939: I, 325, 326; 1941: III, 124, Ebû Hayyân, 1931: 84)¹¹. Kuz yerler yazın serin geçmekteydi; üstelik diğer yerlere göre de daha fazla yağış almaktaydı. Daha da önemlisi kuz yerlerdeki otlar ve sular hiç kurumamaktaydı. Bu yerlerde göçebenin yaylaları bulunuyordu. Göçebe, ilkbaharda yaylaların bulunduğu kuzeye ve yüksekliklere çıkıyordu. O tabiatla iç içe yaşadığı için tabiatı ve tabiatın yasalarını çok iyi biliyordu. Çünkü yüksek yerlerde taze ot, su ve serinlikten başka yazın insanları ve hayvanları rahatsız eden ve hastalık yapan sinek ve haşarat pek fazla bulunmuyordu.

Göç alanları, yani yaylalar öyle gelişigüzel, sahipsiz yerler değildi. Her boyun veya oymağın belirli yaylası ve otağı vardı. Yaylanın ve otağın en güzel yerini boy beyi kendisine ayırmaktaydı. Yaylalara göç, boy beyinin emri ile başlardı. Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira, göçebenin evi derme çadırlardan ibaretti. Eşyalarının hepsi de taşınabilir türden idi. Bundan dolayı geride hiçbir şey bırakılmıyordu. Göç, çift hörgüçlü develer (*yüklet*) veya dört tekerlekli, üstü kapalı ve öküzlerle çekilen arabalarla (kağrı) yapılmaktaydı. Bu arabalar, kadınların içinde yün eğirdikleri, dikiş diktikleri, doğum yaptıkları ve çocuklarını emzirdikleri âdeta gerçek bir konut gibi idi (Grousset, 1980: 80). Yaylalara göç tam bir eğlence halini alırdı. Güzel elbiseler giyilir, yol boyunca neşeli şarkılar söylenirdi.

Bütün yaz, sürülerin bakımı ve semirtilmesi, ürünlerin alınması ve bunların çeşitli yiyeceklere dönüştürülmesi, yünlerin kırıpılması ve dokunması gibi faaliyetlerle geçiyordu. Bu arada obanın erkekleri sık sık ava çıkmakta ve bol miktarda çeşitli kuş ve hayvan avlamaktaydılar. Çünkü Türkler, büyük koyun sürülerine sahip oldukları halde, normal zamanlarda kendi hayvanlarını kesmeye kıyamıyorlardı. Et ihtiyaçlarını ise, genellikle av kuşlarından ve hayvanlarından temin ediyorlardı. Fakat çadırlarına misafir geldiği zaman mutlaka birkaç koyunu birden kesiyorlardı.

9 Çin Yıllıklarında Türkler için **“keçe çadırlarda otururlar, otları ve suları takip ederek göçerler”** denmiştir. **Liu Mau-tsai**, 1958: I, 8. “Sie wohnten in Filzzelten und zogen dem Wasser und Grase folgend umher”. **De Groot**, 1921: 3. “Wasser und Pflanzen suchend, wandern sie hin und her”. **Julien**, 1865: 6/3, 332. “İls se transportent d’un lieu a un autre, suivant qu’ils y trouvent de l’eau et des herbes”. **Chavannes**, 1900: 88. “İls déplacent a la recherche des eaux et des paturage”.

10 Kaşgarlı Mahmûd “koy”u, “derenin koyağı (*vadisi*), dibi, düzlüğü” şeklinde tarif etmektedir. Bugünkü Türkçede **“koy”** deniz kenarlarında rüzgârdan, fırtınadan korunaklı ve denizin dalgalarını kıran girintiler için kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. **Eski Türk Yazıtları**, 1987: 449, 472, 473. Bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanılan “köy” kelimesi, eski Türkçedeki “koy veya kuy” kelimesinin bir söylenişi olabileceği gibi, Farsça “kuy” (*köy*) kelimesinin Türkçe’nin ses yapısına uydurulmuş bir şekli de olabilir.

11 Kaşgarlı Mahmûd, **“kuz”** yeri **“güneş görmeyen gölgeli yer”** şeklinde tarif etmektedir.

Türkler, dışa dönük, eğlenmeyi seven, neşeli ve aktif insanlardı. Onların inancında hayatı kötüleme ve başka bir âlemde mesut olma fikri hemen hemen hiç yoktu (Kaplan, 1985: 34). Yaz aylarında günlük işlerin dışında genellikle at ve ok yarışları düzenlenmekte, güreş tutulmakta, çeşitli oyunlar oynanmakta ve silâh eğitimi yapılmaktaydı. Özellikle silâh eğitimi onlar için çok önemliydi. Bu işe daha çocukluk yaşından itibaren başlanmaktaydı. Şahsını, ailesini ve malını korumak isteyen herkes, iyi silâh kullanmak zorundaydı. Zira boylar arasında sık sık yaylak ve otlak kavgaları meydana gelmekteydi.

Orta Asya'daki atlı-göçebe hayatın önemli faaliyetlerinden biri de **akıncılık** idi. Büyük ölçüde hayvancılığa dayanan bozkır ekonomisi, Türklerin geçinmeleri için tamamen yeterli olmamaktaydı. Bundan dolayı, onlar, ekonomilerinin eksikliğini ya ticaret yoluyla, ya da savaşlar ve akınlar yoluyla temin etmek zorunda kalıyorlardı. Düşmanın birikmiş servetini elinden almak, yani ganimet (doyumluk) elde etmek, Türkleri yavaş yavaş devamlı savaşa ve akın yapmaya alıştırmıştır. Böylece savaşmak ve akın yapmak, Türklerin hayatında gittikçe önemli bir yer tutarak, sonunda bir devlet politikası haline gelmiştir¹². Çünkü savaşlar ve akınlar, devlet başkanına hem maddî güç, hem de itibar sağlamaktaydı. Böylece devlet başkanının idare ettiği kitleler üzerinde otoritesi yükselmekte ve hâkimiyeti artmaktaydı.

Akınlar, genellikle hayvanların semirdiği ve hasadın toplandığı güz mevsiminde yapılmaktaydı. Atlı birliklerle süratle gerçekleştirilen Türk akınlarının en önemli hedefi Kuzey Çin idi. Yerleşik medeniyete sahip olan Çin, tarım ürünleri ve çeşitli mamûl eşya bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biriydi. Üstelik Kuzey Çin, Türklerin sürüleri için geniş otlaklar ile bol su imkânı sunuyordu. Burada, Türklerin “**Yaşıl Ögüz**” (Yeşil Irmak) adını verdikleri Huang-ho (Sarinehir) bulunuyordu. Huang-ho'nun büyük dirseği içinde de, Türklerin hayat tarzına uygun Ordos¹³ bozkırını yer alıyordu.

Bilindiği gibi, Çin medeniyeti Huang-ho ile güneydeki Yang-tse nehirleri havzasında doğup gelişmiştir. Özellikle Sarinehir (Huang-ho) çevresi, verimli topraklara sahip, ılıman iklimi ile yaşamaya çok elverişli bir bölge idi. İlkbaharda İç Moğolistan'dan rüzgârlarla gelen ve “**lös**” adı verilen kırmızı toz zerrelere, gökten âdeta yağmur gibi yağarak, buradaki toprağı son derece verimli hale getirmekteydi (Eberhard, 1987: 2).

Çin medeniyetinin doğup geliştiği Sarinehir havzası, sadece Türk akınlarına hedef olmamış, aynı zamanda buradaki ilk devletleri de Türkler kurmuşlardır. Çin Yıllıkları üzerinde yapılan incelemelere göre, Kuzey Çin'e 803 yıl hâkim olan **Covlar** (Chou) (M.Ö. 1050-247), bir Türk hanedanı idi (Eberhard, 1987: 33, 35). Özet olarak söylemek gerekirse, Türkler, at sâyesinde akıncılık yapmışlar, Çinliler gibi etkililik yapan yerleşik topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.

Çin üzerine yapılan ve bütün Çin tarihini dolduran Türk akınları, tepkisiz kalmamıştır: Çin Yıllıklarının kayıtlarına göre, zamanın en mükemmel silâhlarına ve en hızlı hareket kabiliyetine sahip Türk (*Hun*) ordularının akınlarına karşı Çin Cav

12 Bu hususta ünlü siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de hükümdara “**vur, al, dağıt**” tavsiyesi yapılmaktadır. Bunun anlamı şudur: Düşman ile savaş, elindeki birikmiş servetini al ve halka dağıt. (**Kutadgu Bilig**, 1974: b. 2052, 2053, 2279).

13 “**Ordos**” kelimesi, Türkçe “**ordu**” kelimesinin Çince söylenişidir. Türk hükümdarları, “**ordu**” adı verilen karargâhlarını burada kurdukları için bu bölge “**Ordos**” adıyla anılmıştır.

(Chao) kralı Wu-ling, M.Ö. 307 yılında, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş muazzam tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirleri;

1-) Savunma niteliğinde tedbirler (Sınırlarda tahkîmât yapma ve uzun surlar inşa etmek),

2-) Reform mahiyetinde tedbirler (Türklerinki gibi atlı birlikler teşkil etmek ve bu birlikleri onlar gibi giydirip, silâhlendirilerek eğitmek) olmak üzere iki ana başlık altında toplayabiliriz:

Çin Cao Krallığı, Türk (Hun) akınlarını durdurabilmek için Sarı-nehir havzası boyunca uzanan surlar inşa etmeye başlamıştır (De Groot, 1921: 34). Bu surlar, Çin (C'h-in) Krallığı zamanında büyük emek ve sermaye harcanarak, büyük ölçüde tamamlanmıştır (M.Ö. 214). Bu seddin savunma gücü, ilâve edilen kaleler, nöbetçi kuleleri, silâh ve erzak depolarıyla daha da artırılmıştır. Ayrıca sınır boyunca yeni yerleşim merkezleri kurularak, azledilmiş mahkûmlar bu yerlere yerleştirilmiştir (De Groot, 1921: 39; Gumilev, 2002: 70, 72). Hatta Göktürk devrinde 1.800.000 kişi çalıştırılarak, binlerce kilometre daha yeni sur inşa edilmiştir (Franke, 1930: II, 239; Liu Mau-tsai, 1958: I, 17). Böylece, bugün görenleri hayretler içinde bırakan ve dünyada eşi benzeri olmayan 3 bin km uzunluğundaki “Çin seddi” meydana gelmiştir. Türkler, bu sedde “Bukurka” adını veriyorlardı.

Aynı Cao Krallığında, Türk akınlarına karşı ikinci tedbir olarak Çin ordusunun teşkilâtında, giyiminde, silâhında ve eğitiminde *-istemeyerek de olsa-* köklü bir reform yapılmıştır. Çin Yıllıklarının kayıtlarına göre, bu reformun mahiyeti şöyle idi: **Önce, Çin ordusundaki manevra kabiliyeti sınırlı, ağır savaş arabaları hizmetten kaldırılmıştır**¹⁴. Yerine Türklerinki gibi manevra kabiliyeti yüksek ve son derece süratli atlı birlikler teşkil olunmuştur. Bundan başka, askerlerin üzerindeki hareketi engelleyen ihram gibi az dikişli ipekli uzun elbiseler çıkarılmıştır. Bunun yerine Türk çeketleri, pantolonları, çizmeleri ve başlıkları giydirilmiştir; beller de Türk kemerleri ile sıkılmıştır. Daha da önemlisi, hepsi Türk silâhları ile donatılmış ve Türklerin tarzında eğitimlere başlanmıştır¹⁵ (Franke , 1930: I., 195 vd., 330; De Groot, 1921: 34; Ligeti, 1986: 41, 43; Ögel, 1981: I, 92-112).

Çin, büyük gücüne ve aldığı bu muazzam tedbirlere rağmen ne Türk akınlarını durdurabilmiş ve ne de onları kuzey eyaletlerinden tamamen söküp atabilmiştir. Fakat bu durum, uzun süre böyle devam etmemiştir. Çin ordusunda yapılan reform geç de olsa sonuç vermeye başlamıştır. Türk ordusunun eğitim seviyesine yavaş yavaş gelmeye başlayan Çin ordusu, M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısından sonra ilk defa ufak çapta da olsa Türk akınlarını sınır boylarında durdurmayı başarmıştır. Böylece, Çinlilerin gözünde Türklerin yenilmezliği inancı yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştır.

Türk (Hun)-Çin mücadelesi, hem Türk hem de Çin tarihi bakımından önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

14 Savaş arabası, ormanlık ve engebeli arazilerde pek kullanışlı değildi.

15 Bu reform, zarurî bir ihtiyaçtan doğmuş ve zamanla da gayesine ulaşmıştır. Fakat, bu reform hareketiyle yapılan değişiklikler zaman içinde unutulup gitmemiş, tesirleri günümüze kadar gelmiştir. Çin bilgini Wang-Kuo-Wei yaptığı bir araştırmada, zamanımızdan aşağı yukarı 2250 yıl önce yapılmış olan bu reform hareketinin tesirlerini günümüzdeki Çin elbiseleri üzerinde tespit etmiştir. Ona göre, bugün Çin’de elbiseler tamamen değişmiş olmasına rağmen, reform sırasında Hun dilinden alınmış olan elbise kısımlarına ait isimler hâlâ Çince’de kullanılmaktadır.

1-) Türk -Çin mücadelesinin etkisi en çok Çinlilerin dünya görüşü üzerinde olmuştur. Çünkü Çinliler, daha önce kendilerine benzemeyen ve kendilerinden olmayan kavimleri “barbar” saymışlar ve haklarında bilgi sahibi olmaya bile ihtiyaç duymayarak, hepsini aynı ad altında anmışlardır. Kuzey Çin’i hedef alan Türk akınları, bu durumu temelinden değiştirmiştir. Artık Çinliler, ülkelerini ele geçiren ve tahrip eden kavimleri daha yakından tanımak ve onlar hakkında bilgi edinmek zorunda kalmışlardır. Böylece dış dünyaya açılan Çinlilerin dünya görüşleri de, esâslı bir şekilde değişmeye ve genişlemeye başlamıştır.

2-) Çinliler, Türk akınlarını durdurabilmek için büyük emek ve sermaye harcararak, “Çin seddi” adıyla anılan dünyanın en büyük savunma sistemini meydana getirmişlerdir. Dünyanın hiçbir yerinde ve devletinde, savunma amacıyla yapılmış böylesine muazzam seddin bir benzeri ve örneği dahi bulunmamaktadır. Bu da, zamanın en güçlü, en mükemmel ve en süratli ordusunun Türkler tarafından eğitilmiş olduğunu gösterir. Öte yandan, Çin seddi ile birlikte Çinliler arasında ilk defa devlet sınırı fikri doğmuş ve gelişmiştir. Ayrıca, bu surlar, Çinliler için hem güvenlik, hem de ekonomik bakımdan çok büyük yararlar sağlamıştır.

3-) Çinliler, son derece muhafazakâr bir millet olmalarına rağmen, Türk akınlarını durdurabilmek ve Türkleri sınırlarının ötesine atabilmek için tarihlerinde ilk defa ordularının teşkilât, giyim silâh ve eğitiminde köklü bir reform yapmışlardır.

4-) Çinli komutanlar, Türklere (Hunlara) karşı yaptıkları her seferin düzenli raporlarını yazmışlar ve bunları ilgili devlet görevlilerine teslim etmişlerdir. Çin devlet arşivinde toplanan bu resmî belgeler, daha sonra Çinli tarihçiler tarafından alınıp düzenlenmek suretiyle Çin Yıllıkları meydana getirilmiştir. Bu yıllıklar, hem Türk, hem de Çin tarihi bakımından son derece önemlidirler. Zira Hun Türklerinden bize kendi dillerinde yazılı belge kalmamıştır. Biz bugün, Türk Tarihinin bu dönemini Çin Yıllıkları vasıtasıyla öğrenebilmekteyiz¹⁶.

Kaynaklar

Bacon Elizabeth E., *Esir Orta Asya*, trc., T. Say, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.

De Groot J. J. M., (1921). *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig.

Durmuş İlhami., (2016). *Türk kültürüne Giriş*, Ankara.

Eberhard Wolfram., (1947, 1987). *Çin Tarihi*, Ankara.

Ebû Hayyân.,(1931) *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, İstanbul.

Esin Emel., (1978) *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul..

Franke Otto., (1930) *Geschichte des chinesischen Reiches, I, II*, Berlin-Leipzig .

Grousse René., (1980), *Bozkır İmparatorluğu*, trc. R. Uzmen, İstanbul, (1975), *Die Steppenvölker*, Essen.

Gumilev L. N., (2002) *Hunlar*, trc. A. Batur, İstanbul.

Julien Stanislas., (1864) “Documents Historiques sur les Tou-kioüe (*Turcs*)”, *Journal Asiatique*, 6/3; 6/4.

Kafesoğlu İbrahim.,(1977), *Türk Millî Kültürü*, Ankara.

16 Koca, 1990: VI, 115.

- Kaplan Mehmet., (1985), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, 3, Tıp Tahlilleri*, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmûd., (1939, 1940, 1941) *Divanü'l-Lugati't-Türk, I, II, III*, trc. B. Atalay, Ankara.
- Koca Salim., (1990) *Türk Kültürünün Temelleri, I*, İstanbul.
- Koca Salim., (2005), *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara.
- Koca Salim., (2010); *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Ankara.
- Kurat Akdes Nimet., (1972), *IV-XVIII. Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara.
- Ligeti ., (1986) *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara.
- Liu Mau-tsai., (1958), *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, I, Wiesbaden.
- Okladnikov A. P., (2000), *Tarihin Şafağında İç Asya, Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul.
- Orkun Hüseyin N., (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara.
- Ögel Bahaeddin., (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I, II*, Ankara.
- Ögel Bahaeddin., (1948), “Çin Kaynaklarına Göre Wusunlar ve Siyasî Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *DTCFD, VI*.
- Ögel Bahaeddin., (1984), *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.
- Radloff W., (1976), *Sibirya'dan (Seçmeler)* trc.A. Temir, İstanbul.
- Rasonyi Laszlo., (1970), *Tarihte Türklük*, Ankara.
- Read Herbert., (1981), *Sanat ve Toplum*, trc.S. Mülâyim, Ankara
- Roux Jean-Paul., (1995), *Türklerin Tarihi*, İstanbul.
- Togan Zeki Velidi., (1972), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.